

Renata Janicka-Szysko

Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim

Definicje terminów rzemieślniczych w internetowych słownikach hasel krzyżówkowych. Część 1. Nazwy wykonawców czynności

Streszczenie

Celem artykułu jest próba analizy definicji hasel krzyżówkowych należących do terminologii rzemieślniczej, które zarejestrowane zostały w 2 internetowych leksykonach. Odnotowano w nich 7 nazw wykonawców czynności rzemiosł w drewnie, dla których zamieszczono 75 definicji krzyżówkowych.

Analiza określeń krzyżówkowych pozwoliła na sformułowanie wniosków dotyczących zarówno budowy tychże definicji, jak i postrzegania rzemieślników przez użytkowników języka. Definicje formułowane są na kilka sposobów a tworzywem większości jest słownictwo należące do języka ogólnego polszczyzny, wykorzystuje się też terminy specjalistyczne, słownictwo potoczne oraz przenośne znaczenie słów.

Określenia hasel krzyżówkowych kreują obraz rękodzielników w drewnie jako cenionych profesjonalistów, wyspecjalizowanych rzemieślników, którzy potrafią wykonywać niepowtarzalne wyroby na zamówienie.

Słowa kluczowe: terminologia, słownictwo, rzemiosło, krzyżówki

W ciągu około 15 lat rozwoju Internetu w Polsce, stał się on popularnym źródłem różnorodnej wiedzy, także tej o języku polskim¹. Użytkownik współczesnej polszczyzny, wyzyskując zasoby Internetu, może korzystać np. z elektronicznych edycji słowników², słowników zdigitalizowanych³, różnorodnych form popularyzacji wiedzy o języku⁴. Wśród setek propozycji znajdują się również

¹ Por. A. Kalin, *Czy literatura w Internecie jest możliwa? Historia i perspektywy polskiego (i nie tylko) „liternetu”*, [w:] *Literatura w mediach. Media w literaturze*, red. K. Taborska, W. Kuska, Gorzów Wielkopolski 2010.

² Por. np. <http://eswil.ijp-pan.krakow.pl/?str=linki> [dostęp: 3.01.2015].

³ J. S. Bień, *Kilka przykładów digitalizacji słowników*, „Poradnik Językowy” 2006, nr 8, s. 55-63.

⁴ Por. np. poradnie językowe prowadzone przez pracowników uczelni wyższych (<http://www.pwsz.pl/index.php/aktualnosci-apj> [dostęp: 3.01.2015]), miniwykłady zamieszczane w internetowych

strony internetowe nazywane przez ich twórców słownikami czy też leksykoniemi, które są przeznaczone dla autorów krzyżówek i krzyżówkowiczów (potocznie tym określa się ‘osoby rozwiązujące dużo krzyżówek’⁵). Internetowe słowniki krzyżówkowe, których głównym celem jest ułatwienie układania lub rozwiązywania krzyżówek, stanowią zbiór haseł i ich opisów krzyżówkowych mogących pojawić się w różnego typu „zagadkach”. Krzyżówka jako ‘zagadka literowa polegająca na wpisywaniu odgadanych wyrazów w rubryki krzyżujące się ze sobą’⁶ ma nieco ponad 100 lat⁷. W tym czasie stała się bardzo popularną formą relaksu⁸, umożliwiającą sprawdzenie się, rozwijanie swojej wiedzy czy ćwiczenie umysłu. Krzyżówki zamieszczane są w tygodnikach i miesięcznikach o różnorodnej tematyce, a także w wyspecjalizowanych wydawnictwach tylko im poświęconych⁹. Rozwiązując krzyżówkę, najpierw czytamy zagadkę literową, która nazywana jest również opisem krzyżówkowym, definicją lub określeniem wyrazu¹⁰, a jej rozwiązaniem jest wyraz, najczęściej rzeczownik w mianowniku – nazywany rozwiązaniem krzyżówkowym, hasłem, hasłem krzyżówkowym¹¹ – który należy wpisać we właściwe miejsce diagramu. Taką terminologią posługują się autorzy internetowych słowników haseł krzyżówkowych. Wykorzystam ją w niniejszym artykule, zakładając, że definicje w krzyżówkach i badanych słownikach nie są tworzone zgodnie z praktyką leksykograficzną¹², a autorzy nie ujawniają kryteriów doboru haseł. Nie rozstrzygając,

wydaniach gazet (http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/10,114927,17145104,Kim_sa_menel_i_nygus_Prof_Bralczyk_Oba_te_slowa.html, [dostęp: 3.01.2015]) czy kanał „Mówiąc Inaczej” w serwisie YouTube poświęcony popularyzowaniu współczesnej polszczyzny (<https://www.youtube.com/watch?v=rg3fprD9Dhw> [dostęp: 3.01.2015]).

⁵ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1-4, red. S. Dubisz, Warszawa 2006 (dalej: USJP), t. 2, s. 339.

⁶ *Ibidem*, t. 2, s. 339.

⁷ Krzyżówka po raz pierwszy została opracowana przez Amerykanina Artura Wynne’a i opublikowana w 1913 r. w gazecie „New York World”. W Polsce po raz pierwszy łamigłówka krzyżowa, bo taką nazwą początkowo określano nowy typ rozrywki umysłowej, opublikowana została w 1925 roku w „Kurierze Warszawskim”. Jej twórcą był autor licznych szarad Karol Hoffman. Por. [http://pl.wikipedia.org/wiki/Krzy%C5%BC%C3%B3wka_\(zagadka\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/Krzy%C5%BC%C3%B3wka_(zagadka)) [dostęp: 5.01.2015].

⁸ Krzyżówki są rozwiązywane w zaciszu domowym, ale także stanowią cel konkursów, turniejów i innego typu imprez. I Międzyklubowy Turniej w Dyscyplinie Krzyżówek został zorganizowany w 1967 roku w Słupsku. Por. <http://www.rozrywka.waw.pl/i-miedzyklubowy-turniej-w-dyscyplinie-krzyzowek-slupsk-1967> [dostęp: 29.12.2014]. Popularności rywalizacji w rozwiązywaniu krzyżówek mogą dowodzić informacje zawarte na stronie <http://www.rozrywka.waw.pl/turnieje> [dostęp: 29.12.2014].

⁹ Por. np. tytuły wydawane przez Wydawnictwo Rozrywka: „Rozrywka”, „Rewia Rozrywki”, „Rozrywka. Jolki”, „Rozrywka od A do Z. Rozwiąż”, „Rozrywka Magazyn”, „Rozrywka do Podróży”, „Rozrywka dla Każdego” itp.

¹⁰ Por. <http://www.lexic.pl/> [dostęp: 18.12.2014], <http://www.krzyzowki.info/> [dostęp: 18.12.2014].

¹¹ Por. <http://www.rozrywka.waw.pl/krzyzowki-jolki-zadania-diagramowe> [dostęp: 20.12.2014]. Autorzy piszą, że wyrazy odgadwane „w zasadzie powinny być rzeczownikami w mianowniku, nie powinny być ani zbyt często pojawiające się w krzyżówkach („oklepane”), ani zbyt specjalistyczne”. Por. też <http://www.lexic.pl/> [dostęp: 18.12.2014], <http://www.krzyzowki.info/> [dostęp: 18.12.2014].

¹² O typach definicji słownikowych zob.: W. Doroszewski, *Uwagi i wyjaśnienia wstępne*, [w:] *Słownik języka polskiego*, t. I, red. W. Doroszewski, Warszawa 1958, s. XXX-XXXV; S. Dubisz, *Słownik i słownictwo*, [w:] *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. I, red. S. Dubisz, Warszawa 2003, s. LV-LVIII; S. Kania, J. Tokarski, *Zarys leksykologii i leksykografii polskiej*, Warszawa 1984,

czy wydawnictwa tego typu wzbogacają dorobek słownikarski, warto zaznaczyć, że nie umieszcza się ich na listach tworzonych przez leksykografów¹³, zaś jeden z podstawowych elementów systemu słownikowego – artykuł hasłowy – nie musi zawierać „informacji składających się [...] na obraz desygnatu określanego zakodowaną w haśle nazwą”¹⁴.

Definicje krzyżówkowe ze względu na formę krzyżówek powinny być krótkie, zwarte, co podkreślają redaktorzy serwisu internetowego rozrywka.waw.pl, formułując rady dla przyszłych autorów krzyżówek i wyznając, że oczekują, aby określenia haseł „były zagadkowe i lakoniczne, a zarazem przystępne i trafne”¹⁵. Opisy krzyżówkowe, które mają naprowadzić rozwiązujących na właściwe słowo, mogą być synonimami, stanowić definicję znaczeniową, mieć charakter metaforyczny, odwoływać się do skojarzeń, wiedzy o świecie, kulturze, religii, historii, dlatego internetowe słowniki zawierające określenia haseł krzyżówkowych stanowią interesujące źródło informacji o językowym sposobie myślenia o świecie, np. rzemieślniczym i możliwościach interpretowania go.

Celem artykułu jest próba analizy definicji haseł krzyżówkowych należących do terminologii rzemieślniczej, które zamieszczone zostały w internetowych leksykonach, i charakterystyka na tej podstawie obrazu rzemieślników z dużą dozą prawdopodobieństwa funkcjonującego w świadomości tej grupy użytkowników polszczyzny. Przedmiotem badań objęto nazwy zawodów rzemiosł w drewnie umieszczone w 2 internetowych słownikach: *Wielkim Leksykonie Krzyżówkowym LEXIC.PL*¹⁶ oraz *Internetowym Leksykonie Krzyżówkowicza*¹⁷, którego autorzy posługują się również nazwą słownik. Na stronach głównych obu zbiorów znajdują się informacje o dużej liczbie haseł zamieszczonych w wyżej wymienionych leksykonach (*WLK* – 457 276 haseł, *ILK* – 194 874 hasła). Wspólną cechą obu stron internetowych jest możliwość odkrycia szukanego hasła krzyżówkowego „po opisie”¹⁸, jak i znalezienie różnorodnych definicji krzyżówkowych do danego hasła. Żaden z serwisów nie zamieszcza słownika z rozwiązaniami krzyżówkowymi w układzie alfabetycznym, nie ma więc możliwości wyekscerpowania materiału badawczego, sprawdzając hasło po haśle, dlatego podstawą badania stał się materiał wyłoniony z innych opracowań leksykograficznych, a przede wszystkim ze *Słownika warszawskiego*¹⁹. Korzystając

s. 229-230; E. Skorupska-Raczyńska, *Dykcjonarz Michała Amszejewicza na tle nowopolskich słowników wyrazów obcych*, Gorzów Wielkopolski 2004, s. 70-81.

¹³ O typach słowników por.: S. Kania, J. Tokarski, op. cit., Warszawa 1984, s. 230-244; T. Piotrowski, *Z zagadnień leksykografii*, Warszawa 1994, s. 41-51.

¹⁴ E. Skorupska-Raczyńska, op. cit., s. 15; por. też: S. Kania, J. Tokarski, op. cit. s. 226-228.

¹⁵ Por. <http://www.rozrywka.waw.pl/krzyzowki-jolki-zadania-diagramowe> [dostęp: 20.12.2014].

¹⁶ <http://www.lexic.pl/>, (dalej: *WLK*), [dostęp: 18.12.2014].

¹⁷ <http://www.krzyzowki.info/>, (dalej: *ILK*), [dostęp: 18.12.2014].

¹⁸ <http://www.lexic.pl/> [dostęp: 18.12.2014].

¹⁹ *Słownik języka polskiego*, t. I-VIII, red. J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1900-1927 (dalej: *SW*). Materiał z *SW* wyekscerpowany został w związku z prowadzonymi przeze mnie badaniami nad słownictwem rzemiosł w drewnie.

z wyszukiwarki haseł, najpierw sprawdziłam obecność 81 nazw wykonawców czynności związanych z rzemiosłem w drewnie, w tym 11 nazw żeńskich²⁰. W internetowych słownikach odnotowano ich 7 (w tym ani jednej żeńskiej); są to *bednarz*, *cieśla*, *kołodziej*, *meblarz*, *stelmach*, *sitarz*, *stolarz*, dla których zamieszczono 75 definicji krzyżówkowych. Najliczniejszą grupę stanowią określenia hasła *stolarz* (27). Wyraz *cieśla* liczy 15 definicji, a *bednarz* – 12. W internetowych słownikach odnajdujemy 9 określeń hasła *kołodziej* i 8 – *stelmach*. Po dwa opisy krzyżówkowe zanotowano do wyrazów *meblarz* i *sitarz*.

Analiza 75 definicji pozwala na wyodrębnienie kilku sposobów formułowania zagadek językowych. Do najczęściej wykorzystywanych należą określenia wyrazu, w których autorzy posługują się informacjami związanymi z pracą rzemieślnika (wytwarzane przedmioty, wykorzystywane narzędzia, wykonywane czynności). Najwięcej opisów krzyżówkowych w internetowych słownikach (27 definicji), a jednocześnie najwięcej związanych z wykonywaną pracą (16) ma hasło *stolarz*, do czego zapewne przyczyniła się powszechność tego rzemiosła. Określenia wyrazu *stolarz* ‘rzemieślnik wyrabiający przedmioty z drewna’²¹ zawierają informacje ogólne, dotyczące wytwarzanych produktów, jak meble bądź okna czy przedmioty z drewna nieokreślone: ‘**meble** wyrabia’, ‘można u niego zamówić **meble**’, ‘produkuje **meble**’, ‘robi **meble**’, ‘wyrabia **meble** lub **drewniane okna**’, ‘**przedmioty** z drewna wyrabia’; lub szczegółowe: ‘można u niego zamówić drewniane **biurko** lub **komodę**’, ‘wykona **szafę wnękową**, **stół kuchenny**’, ‘zrobi **ławę**, **stół**’, ‘zrobi i **stół**, i **zydle**’, ‘zrobi **szafę** na zamówienie’. Ośrodkiem 4 definicji są charakterystyczne dla rękodziela stolarskiego narzędzia i inne materiały, przede wszystkim strug: ‘używa **hebla** podczas pracy’, ‘w pracy używa **hebla**’, ‘fachowiec ze **strugiem**’, ‘wbija **gwoździe**’. Typowe dla stolarza materiał i czynność stały się podstawą 1 określenia: ‘**obrabia drewno**’.

W analizowanych słownikach zamieszczono 15 definicji *cieśli*, czyli ‘rzemieślnika zajmującego się ręczną obróbką drewna, wykonującego drewniane konstrukcje budowlane’²². Wśród nich 10 objaśnień nawiązuje do efektu jego pracy, czyli domu: ‘budowniczy **chałupy**’, ‘**domy** z drewna buduje’, ‘postawi **dom** z bali’, ‘postawi drewniany **dom**’, ‘potrafi stawiać drewniane **domy**’, ‘stawia drewniane **domy**’, ‘stawia **domy** z bali’, ‘stawia drewniane **budynki**’. Sporadycznie zaś w definicjach nawiązuje się do szczegółów, jak więźba lub rusztowanie: ‘wykona drewnianą **więźbę dachową**’, ‘zajmuje się wykonywaniem **więźb dachowych**, **drewnianych rusztowań**’.

²⁰ O nazwach żeńskich w terminologii rzemieślniczej por.: R. Janicka-Szyszko, *Nazwy żeńskie w terminologii rzemieślniczej na przykładzie rzemiosł w drewnie (na materiale „Słownika warszawskiego”)*, [w:] *W kręgu języka tożsamości*, red. G. Cyran, E. Skorupska-Raczyńska, Gorzów Wielkopolski 2012.

²¹ USJP, t. 3, s. 1399.

²² USJP, t. 1, s. 469.

Podobnie jest w wypadku bednarza – ‘rzemieślnika zajmującego się bednarstwem’²³. Spośród bowiem 12 określeń 10 stanowią te związane z wytworem pracy. Dla autorów krzyżówek *bednarz* to ‘rzemieślnik wyrabiający **beczki**’, który ‘robił **beczki**’, ‘wykona **baryłę**’, ‘wykonuje **beczki**’, ‘wyrabia **beczki**’ lub nieco ogólniej: ‘**naczynie klepkowe** wyrabia’, ‘rzemieślnik wyrabiający **drewniane zbiorniki**’, ‘spec od łączenia **klepek i obręczy**’, ‘wyrabia **naczynia z klepek**’, ‘zawód rzemieślniczy zajmujący się wytwarzaniem **beczek, kadzi, bali**’²⁴.

W polszczyźnie obiegowej synonimiczne nazwy wykonawców czynności *kołodziej* i *stelmach* objaśnia się jako ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem wozów i części do wozów’²⁵. W wykorzystywanych w niniejszej pracy źródłach odnajdujemy 9 opisów hasła *kołodziej* i 8 hasła *stelmach*. Większość określeń hasła *kołodziej* (6) oparta została na treści definicji leksykograficznej, co oddają przykłady: ‘budowniczy wozów’, ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem kół i innych części wozów, bryczek, sań’, ‘spec od drewnianych szprych’, ‘wyrabia wozy’, ‘wyrabiał wozy i sanie’, ‘zajmuje się wyrobem drewnianych wozów’. W jednej z zagadek zapisano: ‘konserwator wozów’, co jest nieściśle, ponieważ zadaniem kołodzieja jest wyrób wozów, a nie ich konserwacja. Z kolei wśród określeń wyrazu krzyżówkowego *stelmach* odnajdujemy 6 odniesień do definicji słownikowej, co oznacza, że *stelmach* – według autorów internetowych leksykonów – to: ‘budowniczy wozów’, ‘dawny rzemieślnik wyrabiający drewniane wozy i części do nich’, ‘przestarzale: rzemieślnik zajmujący się wyrobem wozów’, ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem wozów (przestarzale)’, ‘rzemieślnik od powozów’, ‘konserwator wozów’.

Zamieszczone w internetowych leksykonach 2 określenia *sitarza* ‘rzemieślnika wyrabiającego przetaki i sita’²⁶ dotyczą wykonywanych przedmiotów: ‘przetaki wykonuje’, ‘sita wykonuje’, zaś do wyrazu *meblarz* ‘osoba zajmująca się wyrabianiem, projektowaniem mebli lub handlem meblami’²⁷, odnosi się opis: ‘produkuje lub sprzedaje łóżka, stoły’.

W analizowanym materiale odnajdujemy w zakresie nazw rzemieślników 9 definicji, w których podkreśla się rękodzielniczy – czy szerzej – zawodowy charakter nazw wykonawców czynności rzemiosł w drewnie. Trzy z nich brzmią bardzo lakonicznie i ogólnie²⁸ ‘rzemieślnik’. Taką definicję mają hasła: *bednarz*, *cieśla*, *stolarz*. Do tego ostatniego wyrazu proponuje się również mało konkretny

²³ USJP, t. 1, s. 214. *Bednarstwo* ‘wyrabianie naczyń z klepek drewnianych, z drewna’. Ibidem.

²⁴ W określeniu pojawił się błąd dotyczący wyrazu *bal*, ponieważ jako 1) ‘obrobiony pień grubego drzewa, używany jako budulec’; 2) ‘tarcica grubości co najmniej pięciu centymetrów i szerokości nie mniejszej niż dwukrotna grubość’ (USJP, t. 1, s. 179) nie jest ani produktem pracy bednarza, ani nie jest wykorzystywany przez niego.

²⁵ USJP, t. 2, s. 171; USJP, t. 3, s. 1388.

²⁶ USJP, t. 3, s. 1214.

²⁷ USJP, t. 2, s. 594.

²⁸ Por. przypis 15.

opis: ‘wśród znanych zawodów’. Objasnienia słowa *stolarz* podkreślają również związki tego zajęcia z wykorzystywanym w pracy materiałem: ‘rzemieślnik branży drewnianej’, ‘rzemieślnik drewniany’, ‘profesja drewniana’, ‘rzemieślnik nad słojami’²⁹. Z wyjątkiem pierwszego, określenia mają charakter metaforyczny. Wyrażenie ‘profesja³⁰ drewniana’ wskazane zostało również jako definicja wyrazu *cieśla*.

Kolejną grupę stanowi 8 definicji, w których przywołane zostały wyrazy bliskoznaczne, nazwy pokrewnych rękodzieł, np.: *cieśla* ‘stolarz’, *stolarz* ‘cieśla’, *kołodziej* ‘stelmach’, *stelmach* ‘kołodziej’, ‘patrz kołodziej’, *meblarz* ‘stolarz meblowy’. Wspólne cechy wykonywanych czynności stały się podstawą objaśnień: *cieśla* ‘kolega stolarza’, *stolarz* ‘kolega cieśli’.

Sporadycznie nawiązuje się w opisach analizowanych haseł (4 jednostki) do kultury, religii, historii, jak w przykładzie hasła *cieśla*, opisanego jako zawód świętego Józefa, męża Marii. Mimo że w Ewangeliach kanonicznych nie pisze się wprost o zajęciu św. Józefa, jednak zgodnie z tradycją chrześcijańską³¹ pracował on w warsztacie stolarskim jako cieśla. Taki obraz utrwalony został w źródłach apokryficznych, m.in. w tekście greckim z V-VI w., a według Stefano Zuffiego, „o tym, że Jezus często przebywał w warsztacie ojca, świadczy posługiwanie się metaforami i przypowieściami, które nawiązują bezpośrednio do rzemiosła ciesielskiego”³². Wizerunek opiekuna Chrystusa, który pragnął nauczyć go rzemiosła, stał się tematem obrazu *Św. Józef cieśla* (inne tłumaczenia tytułu: *Pracownia stolarska św. Józefa, Chrystus w warsztacie cieśli*) francuskiego XVII-wiecznego malarza Georgesa de La Toura³³. O rozpowszechnieniu obrazu Józefa rzemieślnika może świadczyć również uznanie go za patrona ludzi pracy³⁴. Wszystko to utrzymało, co zrozumiałe, obraz św. Józefa Oblubieńca w kulturze i języku.

Innym sposobem nawiązania jest zabawa w niedopowiedzenia. Np. aby odgadnąć hasło *kołodziej*, krzyżówkowiec musi uzupełnić lukę w opisie ‘Piast..., legendarna postać’, co też oparte jest na trwałym obrazie tej postaci w naszej kulturze. Legenda o protoplaście polskiej dynastii, który zajmował się wyrobem drewnianych wozów, ugruntowana została w XVI-wiecznej *Kronice polskiej* Marcina Bielskiego, który zanotował: „Był natenczas w Kruszwicy mieszczanin,

²⁹ Rękodzielnictwo podkreślone zostało również w omówionych wcześniej definicjach odwołujących się do wykonywanej pracy, jak w przykładach: *bednarz* ‘rzemieślnik wyrabiający drewniane zbiorniki’, ‘rzemieślnik wyrabiający beczki’, ‘zawód rzemieślniczy zajmujący się wytwarzaniem beczek, kadzi, bali’, *stelmach* ‘dawny rzemieślnik wyrabiający drewniane wozy i części do nich’, ‘przestarzałe: rzemieślnik zajmujący się wyrobem wozów’, ‘rzemieślnik zajmujący się wyrobem wozów (przestarzałe)’, ‘rzemieślnik od powozów’.

³⁰ Profesja ‘praca zawodowa, stałe zatrudnienie; zajęcie, fach, zawód’ USJP, t. 3, 565.

³¹ W tradycji chrześcijańskiej opiekun Chrystusa, Józef, był cieślą. Por. W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Kraków 1997, s. 441.

³² S. Zuffi, *Nowy Testament. Postacie i epizody*, Warszawa 2007, s. 49.

³³ K. Secomska, *Malarstwo francuskie XVII wieku*, Warszawa 1985, s. 42-43; S. Zuffi, op. cit., s. 49-50.

³⁴ Informacje o św. Józefie cieśli za: S. Zuffi, op. cit., s. 49-50; W. Kopaliński, op. cit., s. 441.

rzeczony Piast [...] bartnik, drudzy piszą, iż kołodziej”³⁵. Ukazanie Piasta jako rzemieślnika, kołodzieja – inaczej niż we wcześniejszych kronikach³⁶ – miało podnieść rangę założyciela rodu Piastów³⁷. Przytoczony opis krzyżówkowy potwierdza, że współcześnie Piast identyfikowany jest przez użytkowników polszczyzny jako rzemieślnik.

Pomysłem jeszcze innym jest nawiązanie do postaci literackiej. Oto przykład: w opisach krzyżówkowych *stolarza* – ‘fach „ojca” Pinokia’, ‘Gepetto, ojciec Pinokia’ – przywołana została postać bohatera popularnej XIX-wiecznej powieści dla dzieci Carlo Collodiego *Pinokio*. Stolarz Gepetto (Dżepetto) wystrugał drewnianego pajacyka³⁸, który ożył i traktował rzemieślnika jak ojca. Historia stworzona przez włoskiego pisarza zainspirowała wielu twórców teatru i filmu, stąd postać stolarza Gepetta, obecna w różnych tekstach kultury³⁹, znana jest nie tylko czytelnikom utworu dla młodzieży.

Sporadycznie w badanym materiale odnajdujemy zagadki językowe, wymagające od krzyżówkowiczów nie tylko wiadomości o nazwach zawodów rzemieślniczych, ale i wiedzy językowej. Dotyczy to definicji haseł *bednarz* i *stolarz*. W pierwszej o treści ‘zwykłą – zrobi, śmiechu – nie’ łączy się, wykorzystując homonimie, informację o najpopularniejszym wykonywanym przez bednarza przedmiocie z miejscem rozrywki bądź ilustrowaną frazeologizmem *beczka śmiechu* ‘rzeczą, sytuacją komiczną, pobudzającą do śmiechu’⁴⁰. Z kolei opis krzyżówkowy hasła *stolarz* ‘szafermacher’ zbudowany został z neologizmu *szafer* i rzeczownika *macher*. Neologizm *szafer* utworzony został od rzeczownika *szafa* za pomocą sufiksu -er⁴¹. Potocyzm *macher* ma dwa różne odcienie znaczeniowe: a) ‘specjalista od czegoś; fachowiec’; b) ‘ktoś, kto robi nieuczciwe interesy; oszust, kombinator, spekulant’⁴². Epiforyczne zestawienie **szafermacher** krzyżówkowiczowi powinno skojarzyć się ze ‘specjalistą od robienia szaf’.

Odbiorcami krzyżówek są z założenia użytkownicy polszczyzny o różnym poziomie jej opanowania, toteż jedną z cech charakterystycznych opisów krzyżówkowych jest ich przystępność⁴³. Definicja nie powinna być zbyt łatwa (stąd zapewne internetowe słowniki nie notują określeń typu: ‘zajmuje się

³⁵ Cytat za: J. Strzelczyk, *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian*, Poznań 1998, s. 150.

³⁶ Gall Anonim, Wincenty Kadłubek, Jan Długosz sądzili, że protoplasta polskiej dynastii był oraczem, ibidem, s. 148-150.

³⁷ Por. ibidem, s. 152.

³⁸ Por. C. Collodi, *Pinokio*, Kraków 2006.

³⁹ Np. film animowany W. Disneya z 1940 r., film włoski w reżyserii L. Comencini z 1972 r., film angielsko-francusko-niemiecki w reżyserii S. Barrou z 1992. Za: *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, red. B. Tylicka i G. Leszczyński, Wrocław 2002, s. 297-298.

⁴⁰ USJP, t. 1, s. 213.

⁴¹ H. Jadacka zwraca uwagę na znaczną produktywność tego sufiksu obcego w ostatnim dziesięcioleciu. Por. H. Jadacka, *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*, Warszawa 2013, s. 110-115.

⁴² USJP, t. 2, s. 521.

⁴³ Por. przypis 15.

stolarstwem’, ‘zajmuje się bednarstwem’), ale też słownictwo w niej wykorzystane nie może sprawiać krzyżówkowiczom przesadnych trudności, a opisy powinny być przede wszystkim zrozumiałe.

Tworzywem większości definicji jest słownictwo zaliczane do języka ogólnego polszczyzny. Jak zaznacza Irena Bajerowa, język ogólnopolski „jest narzędziem porozumiewania się przeznaczonym dla wszystkich Polaków”⁴⁴. Jako takiego uczy się go w szkołach, używa we wszystkich sytuacjach publicznych. Słownictwo tej odmiany języka zrozumiałe jest dla ogółu użytkowników polszczyzny, ma bardzo szeroki, ogólny zasięg użycia⁴⁵. Obecność języka ogólnego w określeniach krzyżówkowych potwierdzają przykłady: *bednarz* ‘wykonuje beczki’, ‘robił beczki’, *cieśla* ‘domy z drewna buduje’, ‘postawi drewniany dom’, *kołodziej*, *stelmach* ‘budowniczy wozów’, *stolarz* ‘zrobi ławę, stół’, ‘można u niego zamówić drewniane biurko lub komodę’, *sitarz* ‘sita wykonuje’.

Autorzy opisów krzyżówkowych wykorzystują też terminologię typową dla danej grupy zawodowej, słownictwo związane z realiami zawodowymi⁴⁶. Analiza określeń pozwala stwierdzić, że wykorzystywane są te terminy specjalistyczne, które ze względu na ich rozpowszechnienie, częstotliwość użycia znane są nie tylko rzemieślnikom, jak w przykładach: *bednarz* ‘naczynia **klepkowe**⁴⁷ wyrabia’, *cieśla* ‘wykona drewnianą **więźbę**⁴⁸ dachową’, *stolarz* ‘używa **hebla**⁴⁹ podczas pracy’, ‘fachowiec ze **strugiem**⁵⁰, ‘wbija **gwoździe**⁵¹’.

W analizowanych definicjach rzadko wykorzystane zostało słownictwo potoczne. Chociaż Jerzy Bartmiński zwraca uwagę, że styl potoczny „nie daje się zamknąć w granicach jednej (np. mówionej) formy przekazu, jednej (np. kolokwialnej) sfery użycia i jednego (np. emocjonalnego) typu postawy”⁵², to jednak większość użytkowników polszczyzny, m.in. pod wpływem poradników poprawnościowych⁵³, odbiera słownictwo kolokwialne jako przynależne sytuacjom potocznym i językowi mówionemu. Prawdopodobnie to przekonanie wpływa na autorów krzyżówek, którzy sporadycznie w analizowanym materiale wykorzystują

⁴⁴ I. Bajerowa, *Język ogólnopolski XX wieku*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2010, s. 23.

⁴⁵ Por. ibidem, s. 23-47.

⁴⁶ O zawodowych odmianach języka por. S. Grabias, *Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty*, [w:] *Współczesny język polski*, op. cit., s. 235-252.

⁴⁷ Klepka ‘odpowiednio wykonana deszczułka z twardego drewna przeznaczona do wyrobów bednarskich’ USJP, t. 2, s. 120.

⁴⁸ Więźba ‘drewniana, tradycyjna konstrukcja nośna dachu, której głównym elementem jest więzar’ USJP, t. 4, s. 442.

⁴⁹ Hebel ‘strug’ USJP, t. 1, s. 1126.

⁵⁰ Strug ‘narzędzie stolarskie drewniane (rzadziej metalowe), z wymiennym ostrzem stalowym, służące do wykonywania i wygładzania powierzchni drewnianych; hebel’ USJP, t. 3, s. 1421.

⁵¹ Gwóźdź ‘kawałek cienkiego pręta metalowego, z jednej strony zaostrzony, z drugiej zakończony główką, służący do łączenia elementów przez zbijanie oraz jako haczyk’ USJP, t. 1, s. 1108.

⁵² J. Bartmiński, *Styl potoczny*, [w:] *Współczesny język polski*, op. cit., s. 118.

⁵³ Por. np. A. Markowski, *Jak dobrze mówić i pisać po polsku*, Warszawa 2008, s. 20-21.

w opisach krzyżówkowych elementy języka potocznego. Do nielicznych przykładów zaliczyć można definicje zawierające potocyzm *spec*⁵⁴: ‘**spec** od łączenia klepek i obręczy’ (*bednarz*), ‘**spec** od drewnianych szprych’ (*kołodziej*). *Bednarz* został określony jako ten, który ‘wykona **baryłę**’, a *cieśla* to ‘budowniczy **chalupy**’. **Baryła** ‘duża, pękata beczka’ opatrzona została kwalifikatorem *potocznie*⁵⁵, podobnie jak jedno ze znaczeń hasła **chalupa**⁵⁶.

Jak wspomniano już wcześniej, opisy krzyżówkowe nie powinny być zbyt proste, powinny być zagadkowe⁵⁷, stąd część z analizowanych definicji ma charakter metaforyczny. Na przykład w określeniach hasła krzyżówkowego *stolarz* ‘rzemieślnik **drewniany**’, ‘profesja **drewniana**’ przymiotnik *drewniany* realnie oznaczający ‘zrobiony z drewna’ niesie metaforyczne znaczenie ‘pracujący w drewnie, wykonujący przedmioty z drewna’ czy ‘zawód, fach związany z wykonywaniem przedmiotów z drewna’⁵⁸. *Stolarz* został również zdefiniowany jako ‘rzemieślnik **nad słojami**’. Lakoniczna forma i wykorzystanie polisemu *słój* nadają opisowi zagadkowy charakter. Krzyżówkowiec musi najpierw rozstrzygnąć, które znaczenie hasła *słój*, ‘duże cylindryczne naczynie szklane przeznaczone do przechowywania płynów lub gęstych, półpłynnych produktów spożywczych, maści itp.’ lub specjalistyczne, typowe dla leśnictwa ‘warstwa komórek drewna wtórnego wytworzona przez miążgę w ciągu jednego okresu wegetacji, widoczna na poprzecznym przekroju pnia drzewa jako wyraźny pierścień’⁵⁹, zostało użyte w definicji, a dopiero potem może odgadywać właściwe hasło krzyżówkowe.

Tworząc opisy krzyżówkowe, autorzy internetowych słowników odwołują się do utrwalonego w świadomości krzyżówkowiczów obrazu rzemiosła. Mało precyzyjne w definicjach określenie *stolarza* ‘wśród znanych zawodów’ świadczy o powszechnej znajomości i dużej popularności rzemieślnika, który ‘wyrabia przedmioty z drewna’.

Wytwory rzemieślnicze nie są seryjne, podkreśla się więc ich jednostkowość, co potwierdza w definicjach hasła *stolarz* komponent *zamówienie* (*zamówić*): ‘zrobi szafę **na zamówienie**’, ‘można u niego **zamówić** drewniane biurko lub komodę’, ‘wykona szafę **wnękową**, stół kuchenny’. Czasownik *zamówić*⁶⁰ i rzeczownik odczasownikowy *zamówienie* podkreślają, że rzemieślnicy odpowiadają na indywidualne potrzeby odbiorcy, zaś szafa, przeznaczona do wnęki, czyli ‘wglębienia w elewacji budynku lub w ścianie wewnętrznej,

⁵⁴ Por. USJP, t. 3, s. 1314.

⁵⁵ USJP, t. 1, s. 202.

⁵⁶ Ibidem, s. 395.

⁵⁷ Por. przypis 15.

⁵⁸ Warto dodać, że autorzy USJP rejestrują 4 inne przenośne znaczenia hasła *drewniany*. Por. USJP, t. 1, s. 695.

⁵⁹ USJP, t. 3, s. 1275.

⁶⁰ Zamówić ‘polecieć (polecać) komuś wykonanie czegoś’. Por. USJP, t. 4, s. 831.

mającego różne rozmiary i formy'⁶¹ musi być odpowiednio dopasowana, wykonana zgodnie z podanymi wymiarami.

W analizowanych definicjach z jednej strony podkreślana jest specjalizacja zawodów, np.: *stelmach* 'rzemieślnik od **powozów**', *bednarz* 'wyrabia **beczki**', *cieśla* 'postawi **drewniany dom**', z drugiej strony zwraca się uwagę na wszechstronność rzemieślników, jak w przykładach: *cieśla* 'zajmuje się wykonywaniem **więźb dachowych**⁶², **drewnianych rusztowań**', *kołodziej* 'rzemieślnik zajmujący się wyrobem **kół i innych części wozów, bryczek, sań**', *stolarz* 'wyrabia **meble lub drewniane okna**', 'zrobi **i stół, i zydle**'.

Treść definicji, w których wykorzystano wyrazy nacechowane pozytywnie, wskazuje na powszechne przekonanie o wysokich kompetencjach i profesjonalizmie rzemieślników, nazywanych specami i fachowcami. Na przykład w definicjach haseł: *bednarz* '**spec** od łączenia klepek i obręczy' i *kołodziej* '**spec** od drewnianych szprych' potocznie *spec* oznacza 'człowieka biegłego w czymś, fachowca, znawcę'⁶³. Umiejętności zawodowe *cieśli* podkreślone zostały w definicji również słowem *potrafi*: '**potrafi** stawiać drewniane domy'.

Krzyżówkowicze mają świadomość materiału, z którego wytwarzają wyroby rzemieślnicy, jak w przykładach: *bednarz* 'rzemieślnik wyrabiający **drewniane** zbiorniki', *cieśla* 'domy **z drewna** buduje', 'wykona **drewnianą** więźbę dachową', *kołodziej* 'spec od **drewnianych** szprych', *stelmach* 'dawny rzemieślnik wyrabiający **drewniane** wozy i części do nich', *stolarz* 'obrabia **drewno**', 'przedmioty **z drewna** wyrabia', 'wyrabia meble lub **drewniane** okna'.

Nieliczne opisy wskazują na zanikanie rzemieślniczych profesji. Dla autorów internetowych leksykonów ginącym rzemiosłem jest profesja *stelmacha*, co zostało podkreślone przez kwalifikator *przestarzale*, jak w przykładach: '**przestarzale**: rzemieślnik zajmujący się wyrobem wozów', 'rzemieślnik zajmujący się wyrobem wozów (**przestarzale**)', a także przymiotnik *dawny*: '**dawny** rzemieślnik wyrabiający drewniane wozy i części do nich'. Podobną funkcję pełni wykorzystanie czasu przeszłego w definicjach haseł *bednarz* i *kołodziej*, co widać w przykładach: '**robił** beczki', '**wyrabiał** wozy i sanie'.

Podsumowanie

Internetowe leksykony haseł krzyżówkowych stanowią pomoc dla autorów krzyżówek i krzyżówkowiczów. Analiza zamieszczonych w nich definicji haseł krzyżówkowych należących do terminologii rzemieślniczej pozwala na sformułowanie wniosków dotyczących zarówno budowy tychże definicji, jak i postrzegania rzemieślników przez użytkowników języka.

⁶¹ USJP, t. 4, s. 476.

⁶² Por. przypis 48.

⁶³ USJP, t. 3, s. 1314.

Określenia krzyżówkowe nazw wykonawców czynności rzemiosł w drewnie formułowane są na kilka sposobów: autorzy odwołują się do informacji związanych z pracą rzemieślników (wytwarzane przedmioty, wykorzystywane narzędzia, wykonywane czynności), podkreślają ich rękodzielniczy i zawodowy charakter, przywołują wyrazy bliskoznaczne i nazwy pokrewnych rzemiosł, nawiązują do kultury, religii, historii, a także łączą wiedzę o zawodach rzemieślniczych z wiedzą językową.

Tworzywem większości definicji haseł krzyżówkowych jest słownictwo należące do języka ogólnego polszczyzny. W niektórych opisach krzyżówkowych wykorzystuje się terminy specjalistyczne (np. nazwy narzędzi), słownictwo potoczne oraz przenośne znaczenie słów. Zastosowanie czasu przeszłego oraz sformułowań: **przestarzałe** i **dawny** służy przedstawieniu *bednarza*, *kołodzieja* i *stelmacha* jako reprezentantów ginących zawodów.

Określenia haseł krzyżówkowych kreują obraz rękodzielników w drewnie jako cenionych profesjonalistów, wyspecjalizowanych rzemieślników, którzy potrafią wykonywać niepowtarzalne wyroby na zamówienie. Nieobecność nazw żeńskich w internetowych słownikach haseł krzyżówkowych związana jest zapewne z tradycją rzemieślniczą utrudniającą kobietom dostęp do tej pracy⁶⁴ i odzwierciedla powszechne przekonanie o maskulinizacji profesji rzemieślniczych, zwłaszcza rzemiosł w drewnie⁶⁵. Na brak nazw żeńskich rzutuje również ich ograniczona żywotność już w pierwszej połowie XX wieku⁶⁶.

Definicje haseł krzyżówkowych stanowią ciekawy materiał dla badaczy języka, zatem warto byłoby poddać analizie definicje terminów rzemieślniczych z innych sfer rzeczywistości (np. obyczajowości, materiałów służących do pracy rzemieślniczej, narzędzi czy czynności wykonywanych przez rzemieślników).

Bibliografia

1. Bajerowa I., *Język ogólnopolski XX wieku*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2010.
2. Bartmiński J., *Styl potoczny*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2010.
3. Bień J. S., *Kilka przykładów digitalizacji słowników*, „Poradnik Językowy” 2006, nr 8.
4. Collodi C., *Pinokio*, Kraków 2006.
5. Doroszewski W., *Uwagi i wyjaśnienia wstępne*, [w:] *Słownik języka polskiego*, t. I, red. W. Doroszewski, Warszawa 1958.
6. Dubisz S., *Słownik i słownictwo*, [w:] *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. I, red. S. Dubisz, Warszawa 2003.

⁶⁴ Por. R. Janicka-Szysko, op. cit., s. 330.

⁶⁵ Ibidem, s. 330, 334.

⁶⁶ Ibidem, s. 333.

7. Grabias S., *Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2010.
8. Jadacka H., *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*, Warszawa 2013.
9. Janicka-Szyszko R., *Nazwy żeńskie w terminologii rzemieślniczej na przykładzie rzemiosł w drewnie (na materiale „Słownika warszawskiego”)*, [w:] *W kręgu języka tożsamości*, red. G. Cyran, E. Skorupska-Raczyńska, Gorzów Wielkopolski 2012.
10. Kalin A., *Czy literatura w Internecie jest możliwa? Historia i perspektywy polskiego (i nie tylko) „liternetu”*, [w:] *Literatura w mediach. Media w literaturze*, red. K. Taborska, W. Kuska, Gorzów Wielkopolski 2010.
11. Kania S., Tokarski J., *Zarys leksykologii i leksykografii polskiej*, Warszawa 1984.
12. Markowski A., *Jak dobrze mówić i pisać po polsku*, Warszawa 2008.
13. Piotrowski T., *Z zagadnień leksykografii*, Warszawa 1994.
14. Secomska K., *Malarstwo francuskie XVII w.*, Warszawa 1985.
15. Skorupska-Raczyńska E., *Dykcjonarz Michała Amszejewicza na tle nowopolskich słowników wyrazów obcych*, Gorzów Wielkopolski 2004.
16. Strzelczyk J., *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian*, Poznań 1998.
17. Zuffi S., *Nowy Testament. Postacie i epizody*, Warszawa 2007.

Słowniki:

1. Kopaliński W., *Słownik mitów i tradycji kultury*, Kraków 1997.
2. *Słownik języka polskiego*, t. I-VIII, red. J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1900-1927.
3. *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, red. B. Tylicka i G. Leszczyński, Wrocław 2002.
4. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1-4, red. S. Dubisz, Warszawa 2006.
5. *Wielki Leksykon Krzyżówkowy LEXIC.PL* <http://www.lexic.pl/>.
6. *Internetowy Leksykon Krzyżówkowiec* <http://www.krzyzowki.info/>.

Źródła internetowe:

1. <http://eswil.ijp-pan.krakow.pl/?str=linki>.
2. [http://pl.wikipedia.org/wiki/Krzy%C5%BC%C3%B3wka_\(zagadka\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/Krzy%C5%BC%C3%B3wka_(zagadka)).
3. http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/10,114927,17145104,Kim_sa__menel__i__nygus__Prof__Bralczyk__Oba_te_slowa.html.
4. <http://www.pwsz.pl/index.php/aktualnosci-apj>.
5. <http://www.rozrywka.waw.pl/i-miedzyklubowy-turniej-w-dyscyplinie-krzyzowek-slupsk-1967>.
6. <http://www.rozrywka.waw.pl/krzyzowki-jolki-zadania-diagramowe>.
7. <http://www.rozrywka.waw.pl/turnieje>.
8. <https://www.youtube.com/watch?v=rg3fprD9Dhw>.

Definitions of craft terms in the internet glossaries of crossword entries. Part 1.

Names of activity performers

Abstract

The article attempts to analyse the definitions of crossword entries belonging to the craft terminology, which have been registered in two internet lexicons.

7 names of craft in wood activity performers have been recorded, for which 75 crossword definitions have been allocated.

The analysis of crossword terms allows to formulate conclusions concerning both the structure of the given definitions and the way craftsmen are perceived by language users. The definitions are formulated in several ways and the building material of most of them is the vocabulary belonging to the general Polish language. Technical terms, colloquial vocabulary and figurative word meanings are also used.

The terms from crossword entries create the image of handicraftsmen in wood as esteemed professionals, skilled craftsmen, who know how to make unique custom made products.

Keywords: terminology, vocabulary, craft, crossword